CE ROL ARE IDENTITATEA NAȚIONALĂ ÎN CONSTITUIREA IDENTITĂȚII PERSONALE?

Autor: Robert Gabriel Ciobanu | 16 decembrie 2022

Identitatea națională: între politică și ontologie

Considerăm, în general, tema identității naționale drept o problemă politică. Fără îndoială, este *și* o problemă politică, dar înainte de toate este o problemă ontologică. Din acest motiv, o înțelegere *pur* istorică sau politică a identității naționale este incompletă, în sensul că lasă un rest care, de fapt, este chiar elementul central al problemei. Orice discuție politică a identității naționale pornește de la anumite presupoziții ontologice pe care, de cele mai multe ori, nu le explicitează.

Prin presupoziții ontologice înțeleg un set de propoziții despre *natura* sau *esența* identității naționale, în raport cu *natura* sau *esența* umană. Poziționările noastre politice sunt profund afectate de configurația de răspunsuri pe care le oferim problemelor ontologice. De exemplu, o perspectivă esențialistă, potrivit căreia orice identitate națională are o esență proprie, cum ar fi românitatea, maghiaritatea, germanitatea ș.a., va favoriza o soluție politică în care majoritatea națională va avea un statut privilegiat față de minoritățile naționale. Dacă în definiția esențialistă a identității naționale sunt introduse și elemente religioase, situația devine mai complicată fiindcă pot apărea cvasi-identități naționale: de exemplu, etnic minoritar, de confesiune religioasă minoritară, care a asimilat limba și istoria majorității sau etnic majoritar, de confesiune religioasă minoritară care, datorită tipului de comunitate specifică confesiunii respective, nu a asimilat cultura majorității. Sau alte combinații logic posibile (numărul combinațiilor logic posibile este dat de numărul elementelor care intră în identitatea națională). Scenarii de acest fel pe care presupoziția esențialistă le generează sunt nesoluționabile în interiorul esențialismului.

În majoritatea cazurilor când se invocă tema identității naționale, se procedează în felul următor: în primul caz, se consideră că identitatea națională există, se caută diferența specifică a unei identități naționale particulare și se postulează că acea identitate națională particulară mediază raportul persoanei cu lumea, cu realitatea și cu istoria; în

al doilea caz, se neagă prin asumpție identitatea națională și se postulează o identitate globală, cosmopolită. Cu aceste aserțiuni ontologice minimale se deschide problema politică.

Faptul că politologii sau istoricii îmbrățișează, de multe ori fără să știe, o perspectivă anti-fundaționalistă nu înseamnă, firește, că problemele ontologice dispar sau, cel puțin, că sunt mai puțin constrângătoare. Drumul ar trebui să fie următorul: dinspre ontologie spre politică, trecând prin epistemologie și filozofia limbajului. Referitor la limbaj, faptul că problema identității naționale este formulată într-un anumit limbaj natural, care aparține unei anumite comunități lingvistice, care s-a dezvoltat istoric și a asimilat, prin urmare, în sensurile cuvintelor chiar experiența istorică și culturală a acelei comunități, poate fi un argument pentru cei care susțin că identitatea națională este constitutivă în înțelegerea realității. Acest argument ar fi just dacă ne-ar lipsi instrumentele analizei logice a limbajului. Orice limbaj natural poate fi supus rigorilor analizei logice, astfel că particularitățile unei limbi naturale nu sunt pe atât de determinante pe cât ar părea.

Fără a fi definitorii, factorii pe care îi asociem identității naționale sunt suficient de relevanți în constituirea identității personale încât să merite a fi izolați analitic. Cu toate acestea, influența lor nu trebuie supraestimată, așa cum nu trebuie supraestimată relevanța niciunui alt factor contingent în definirea identității personale.

În plan moral, supraestimarea oricărui factor identitar, inclusiv al celui național, are potențialul de a conduce la o formă de laxitate morală prin externalizarea deciziei morale către acel factor. O etică pentru care factorii contingenți, cum sunt factorii culturali sau biologici[1], sunt determinanți în stabilirea îndatoririlor morale, nu este o etică în adevăratul sens al cuvântului. Elementul necesar și universal al identității personale – natura umană – este cel care ne conferă drepturi și ne prescrie îndatoriri.

În plan politic, supralicitarea oricărui factor identitar are un potențial totalitar, în sensul că reduce valoarea intrinsecă a persoanelor umane la valoarea derivată din apartenența lor la un grup identitar: X nu este valoros pentru că este o persoană umană, care posedă drepturi și căreia îi revin îndatoriri, deci o ființă capabilă de decizie morală, ci este valoroasă *dacă și numai dacă* aparține unui grup identitar. Dacă valoarea persoanelor nu este *intrinsecă*, ci *relativă la*, intrăm într-o logică totalitară. Meritul societății liberale este că a estompat identitatea de grup și a deschis astfel calea identității personale. Dacă acest merit se datorează mai curând universalismului creștin, moștenirii etice și juridice a Antichității clasice, extinderii comerțului sau războaielor religioase de la începuturile modernității, este puțin relevant. Important este că numai într-o societate liberală se poate constitui pe deplin un *eu* ireductibil la identitatea de grup.

O problemă ontologică

Fiecare om este posesorul unor determinații – genetice, biologice, lingvistice,

psihologice, culturale, sociale etc. – care îl constituie ca persoană individuală. Unele dintre aceste determinații sunt acumulări treptate, conștiente sau nu, realizate de-a lungul întregii vieți; altele, dimpotrivă, sunt datele inițiale de la care pornim, sunt acele pre-condiții care fac posibilă acumularea determinațiilor variabile. Exemplul pentru primul tip sunt determinațiile sociale. Într-o lume în care există o mobilitate socială ridicată, determinațiile sociale au o pondere mai mare în construcția identității personale decât ar fi avut într-o lume în care mobilitatea socială era redusă. Pentru al doilea tip de determinații, cele invariabile, moștenirea genetică este, probabil, cel mai potrivit exemplu.

Identitatea noastră este, așadar, compusă din *determinații variabile* și *invariabile*. Care este relația dintre cele două tipuri de determinații, care este ponderea lor relativă în constituirea identității personale sau, mai mult, dacă tranziția de la barbarie la civilizație este, de fapt, o creștere a ponderii relative a determinațiilor variabile în raport cu determinațiile invariabile, sunt probleme care merită discutate pe larg în alt text.

Din cele de mai sus rezultă două întrebări. Prima întrebare: există *ceva* dincolo de aceste determinații variabile și invariabile care fac parte din constituția identității personale? Există *un ceva* în fiecare dintre noi care nu este reductibil la determinațiile genetice, culturale sau sociale? Cu alte cuvinte, există o *natură* sau o *esență* umană pe care o împărtășim cu toți ceilalți oameni? Faptul că și eu, autorul acestor rânduri, și dumneavoastră, cititorul acestor rânduri, suntem oameni, adică aparținem unei categorii pe care o numim categoria oamenilor, este doar o problemă taxonomică sau este o problemă ontologică? Doar anumite similarități empirice ne determină apartenența la mulțimea *oamenilor* sau posedăm anumite proprietăți ireductibile la determinațiile empirice, care constituie esența noastră umană?[2]

Pentru argumentul pe care vreau să îl formulez, voi presupune că există o *esență umană* care, cu toate că nu este reductibilă la determinațiile variabile și invariabile de care pomeneam, este imposibil de cunoscut în absența vieții sociale a ființelor umane.[3] Voi presupune că identitatea personală este constituită, pe de o parte, dintr-o esență umană pe care fiecare dintre noi o posedă și, pe de altă parte, dintr-o mulțime relativă de determinații fixe (genetice și biologice) și variabile (sociale și culturale) pe care, de asemenea, fiecare le posedă.

A doua întrebare: există ceva precum o *determinație națională* care constituie o parte din identitatea personală? Și dacă există, (a) este această determinație fixă sau variabilă? și (b) care este ponderea ei în raport cu celelalte determinații în construcția identității personale?

Pentru a înțelege ce este determinația națională, să ne referim mai întâi la conceptul de „național”. *Națiunea* nu are un referent empiric. Națiunea *per se* nu există în realitate cum există, de pildă, laptopul la care scriu acum. Națiunea desemnează un grup de

oameni care împărtășesc anumite caracteristici, precum o limbă și o istorie comună și o mulțime de obiceiuri, tradiții și instituții proprii. O altă componentă este etnia. Rolul diferit atribuit etniei în definirea națiunii a dat naștere la două concepții diferite: națiunea civilă, pentru care etnia nu este relevantă, și națiunea etnică, pentru care etnia este principalul factor definitoriu. Națiunea este o entitate compozită, care nu se regăsește ca atare în realitate. Este compusă din elemente individuale care, fiecare dintre ele, posedă anumite caracteristici și care, prin interacțiunea lor, dau naștere unei entități colective. Noi avem acces doar la persoanele care alcătuiesc un anumit grup național, dar nu la o națiune sau alta ca atare. Astfel, determinațiile naționale sunt proprietățile prin care definim națiunea.

Este evident că fiecare dintre noi posedăm o limbă maternă, că moștenim, prin limba respectivă, o cultură, că raționăm și ne exprimăm cel mai ușor în limba maternă.[4] Că atitudinile și aspirațiile noastre sunt profund modelate de regulile tacite și explicite ale comunității în care trăim. Că suntem posesorii unei etnii. Dar sunt aceste determinații esențiale în definirea identității noastre personale? Răspunsul meu este nu. Dacă identitatea personală este compusă din determinații variabile și invariabile și un element universal, *natura umană*, atunci o parte a determinațiilor naționale sunt determinații variabile, iar altele invariabile. Prin natura lor însă, determinațiile variabile și invariabile sunt contingente, nu necesare. Fac parte din identitatea noastră în aceeași măsură în care, de pildă, faptul că ne-am născut la oraș face parte din identitatea noastră. O serie de trăsături conjuncturale, care s-au întâmplat să fie acolo, dar care nu constituie o condiție necesară pentru definirea noastră personală. Determinațiile variabile și invariabile sunt niște forme pe care loteria nașterii le umple cu conținut. Factorii naționali sunt lozurile extrase involuntar la loteria nașterii. Caracterul lor contingent nu le poate conferi demnitatea unei baze solide în definirea identității personale.

Concluzie

Natura umană reprezintă singurul temei sigur pe care putem construi o teorie etică și o filozofie politică. Factorii contingenți, care iau forma unor determinații variabile și invariabile sunt numeroși, iar în mod natural suntem influențați de ei. Prin *reflecție* însă putem și *trebuie* să îi depășim. Determinațiile naționale – limba, cultura și chiar etnia – vor rămâne parte din identitatea noastră, dar în calitate de ființe posesoare de rațiune, care caută universalul, vom depăși contingențele. Motivele pentru care oamenii aleg să se definească prin factori întâmplători și ajung chiar la conflicte din cauza aceasta, rămâne un subiect de investigație pentru psihologie. Sarcina filozofiei este să demonstreze că ființele umane nu pot fi reduse la determinații contingente.

Câteva clarificări

Am primit mai multe comentarii și întrebări de la colegii din redacție care și-au făcut timp să citească textul înainte de publicare. Le mulțumesc pe această cale. Unele dintre comentariile lor vizează câteva puncte cheie ale textului. Am la îndemână două opțiuni: fie să reformulez anumite paragrafe pentru a le face mai clare și a integra astfel răspunsurile direct în text, fie să răspund punctual la comentariile lor în această notă. Dincolo de mici ajustări pe care le-am făcut ulterior textului, am ales a doua variantă, deoarece mi se pare că întrebările și comentariile lor vizează structura de bază a argumentului. Dacă sunt astfel explicitate, poate că argumentele devin mai lizibile. Voi reformula întrebările și comentariile lor pentru a reda esența lor, cel puțin așa cum am înțeles-o. Dacă în sintetizarea întrebărilor s-au strecurat erori de interpretare, îmi pare rău.

1. Tendințele actuale din lingvistică ne arată că ideea potrivit căreia un limbaj formal suficient de bine constituit poate înlocui limbajele naturale este iluzorie. Mintea noastră va fi mereu modelată de limbajul natural pe care îl folosim.

Răspuns: Sunt de acord cu această observație. Nu cred că putem translata limbajele naturale, cu toată bogăția lor, într-un limbaj formal, oricât de complex ar fi. Chiar dacă am putea, ar fi o pierdere enormă pentru civilizația noastră. Limbajul natural este co-extensiv dezvoltării omului și societății, în limbajul natural regăsim un tip de cunoaștere practică, non-științifică, la fel cum regăsim și adjective sau adverbe pe care mintea umană ageră și sofisticată le-a creat pentru a descrie obiecte și acțiuni.

Ce am vrut să spun în paragraful în care pomeneam despre analiza logică a limbajului nu era faptul că limbajul formal ar putea înlocui vreodată limbajul natural, ci faptul că validitatea unui raționament rezidă în forma sa logică, care poate fi determinată indiferent de limbajul natural în care este formulat. Josef Piper, un filozof catolic german din secolul trecut, a publicat o carte, *In Defense of Philosophy*, al cărei subtitlu este *The power of the mind for good or evil, consists in argumentation*. Dacă gândirea filozofică înseamnă formulare de argumente, atunci indiferent de limba în care sunt formulate, doar prin analiza formei logice a argumentului putem determina dacă este un argument valid sau invalid.

2. Dacă toți oamenii sunt posesorii unei naturi umane – care este aceeași pentru toți – atunci în ce rezidă mai exact diferența dintre oameni?

Răspuns: Întrebarea mi se pare că atinge esența argumentului pe care am încercat să-l construiesc. Argumentul meu este că identitatea personală sau sinele este compus din trei elemente: natura umană, determinațiile variabile și determinațiile invariabile.

Despre natura umană spuneam că reprezintă elementul necesar în constituirea umanului, iar despre determinațiile variabile și invariabile spuneam că reprezintă elementul contingent. Să facem o distincție: structura tripartită a identității personale este necesară. Conținutul naturii umane este necesar, pe când conținutul determinațiilor variabile și invariabile este contigent.

Cu alte cuvinte, pentru a fi om trebuie să posed o esență umană, și o mulțime de determinații variabile și invariabile. Natura sau esența umană este aceeași pentru toți, este elementul necesar în constituirea umanului. Sunt om dacă și numai dacă sunt posesorul unei naturi umane. Reduc natura sau esența umană la *facultatea de a cunoaște*. Aceasta nu trebuie confundată cu ceea ce în mod uzual numim „rațiune”: facultatea de a cunoaște este atât *ratio* cât și *intellectus*, atât cunoaștere speculativă și supra-sensibilă, cât și cunoaștere analitică.

Determinațiile variabile și invariabile, cu toate că putem demonstra existența lor necesară, conținutul lor este întâmplător. Cu alte cuvinte, este necesar să ai un suport biologic – adică o serie de determinații invariabile –, dar conținutul suportului biologic nu are în mod necesar aceeași formă. Cunoaștem prin inducție că omul are două mâini și două picioare, dar există oameni care au o singură mână sau un singur picior. Diferența dintre oameni rezidă în diferența dintre determinațiile lor variabile și invariabile. Identitatea personală rezidă în felul *cum îmi folosesc natura umană, adică facultatea de a cunoaște*, pornind de la o serie de determinații care ies din sfera mea de control.

3. Care este, mai precis, relația dintre factorii biologici și natura umană? Spui că factorii biologici se înscriu în determinațiile invariabile, dar nu cumva reprezintă ei o condiție necesară pentru acțiune și, prin urmare, pentru decizia morală?

Răspuns: Într-adevăr, relația dintre natura umană și determinațiile variabile și invariabile este prea puțin explorată în text. Oamenii împărtășesc cu animalele determinațiile variabile și invariabile. Și animalele, asemeni oamenilor, au un suport biologic. Și animalele, asemeni oamenilor, sunt supuși unor influențe din mediul natural. Putem spune, prin urmare, că și animalele sunt posesoarele unor determinații variabile și invariabile. Suportul biologic constituie o condiție necesară a existenței viului, nu putem gândi *viul* în absența unui suport biologic. El reprezintă, într-adevăr, o condiție necesară pentru existența umană, dar forma lui este contingentă. Ipoteza mea este că natura umană nu este condiționată de conținutul empiric al determinațiilor variabile și invariabile. Omul este însă definit de tripartiția natură umană-determinații variabile-determinații invariabile, dar numai structura tripartită și *conținutul* naturii umane sunt necesare în definirea omului ca om.

NOTE

1. Factorii biologici sunt *necesari* supraviețuirii, dar nu sunt *suficienți* în constituirea umanului. Orice organism viu luptă pentru supraviețuire, dar nu orice organism viu este un om. Acea proprietate suplimentară care constituie diferența specifică a omului față de celelalte organisme vii este elementul necesar în constituirea umanului. ↑
2. Discuția cu privire la statutul ontologic al proprietăților obiectelor pe care le clasificăm a fost una dintre cele mai importante dezbateri din perioada medievală, cunoscută sub numele de *problema universaliilor*. Pentru mai multe detalii, a se vedea Henry B. Veatch, *Realism and Nominalism Revisited* (Marquette University Press, 1954). ↑
3. Pentru o demonstrație filozofică a acestei teze, se poate consulta cartea lui David S. Oderberg, *Real Essentialism* (Routledge, 2007), în special capitolul 10, “The Person”. De asemenea, Baruch A. Brody, *Identity and Essence*, este relevant pentru acestă discuție, mai ales capitolul 5, “The Theory of Essentialism”. De ajutor este și capitolul 2, “In Defense of a Natural-End Ethics,” din cartea *Liberty and Nature. An Aristotelian Defense of Liberal Order*, Douglas B. Rasmussen și Douglas J. Den Uyl. ↑
4. A gândi înseamnă, în primul rând, *a vizualiza*. Înainte de a exprima în cuvinte o idee, o vizualizăm mental. Cuvintele ne folosesc pentru a descrie o schemă care se naște în mintea noastră și ale cărei ramificații se dezvoltă treptat, cu cât ne focalizăm mai mult atenția pe acele scheme. Desigur, de la un punct încolo, cuvintele devin necesare în procesul de raționare, fiindcă doar reprezentarea vizuală a schemelor este insuficientă pentru raționamente complexe. ↑

Imagine: Unsplash